

'Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude'

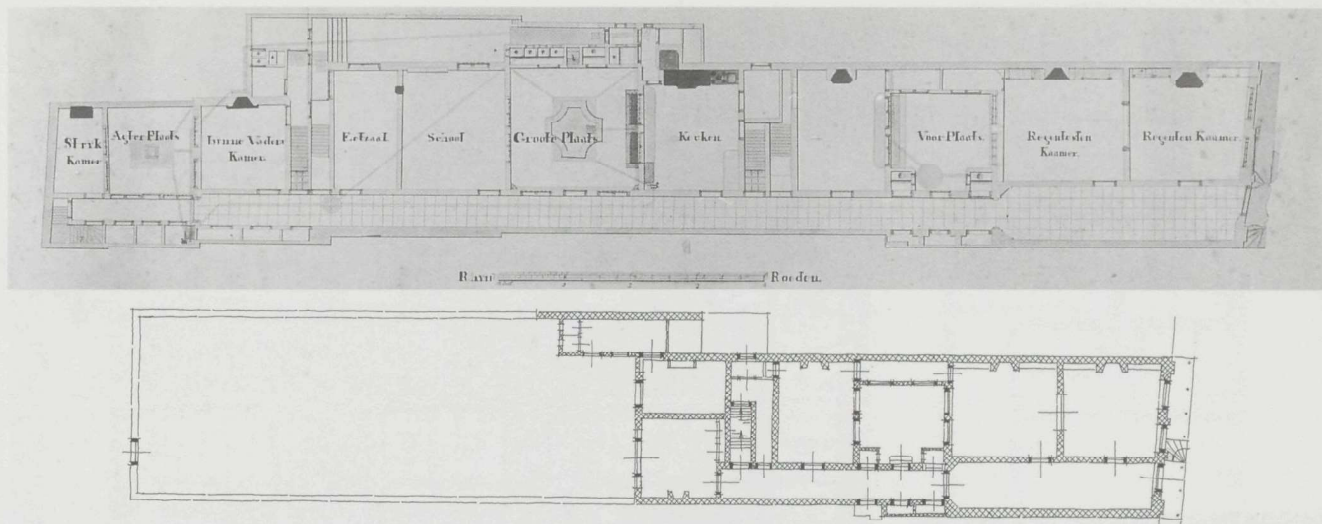
Situatie en geschiedenis

Het pand ligt aan de westzijde van de Oude Delft en werd gebouwd in de jaren 1756-'59. In de oorspronkelijke opzet strekte het zich over een lengte van 70 meter uit tot aan de achterliggende Westvest. Om de toetreding van daglicht mogelijk te maken was de bouwmassa door drie binnenplaatsen geleed in vier onderling verschillende bouwdelen. Een opmeting door de leerling J. van der Beek uit 1796 geeft een goed overzicht van de staat van het complex aan het eind van de 18de eeuw. Het tweede en derde achterhuis werden sindsdien gesloopt zodat in de huidige toestand slechts ongeveer de helft van het gebouw is bewaard.

Aanleiding tot de bouw van dit huis was een omvangrijk legaat van Maria Duyst van Renswoude, dat beschikbaar kwam in 1754. Een vers in de voorgevel herinnert aan deze schenking.¹ Universeel erfgenamen waren de weeshuizen van Utrecht, Den Haag en Delft, onder voorwaarde dat het geld zou worden aangewend tot de stichting van een beroepsopleiding voor wees-

Lijstgevel uit 1759 naar ontwerp van de Delftse beeldhouwer Joseph Bollina. Hardstenen plint, geblokte hoeklisenen en rijk bewerkte consoles in de kroonlijst. Ondanks de plaatsing van de ingang aan de linkzijde, is de decoratie geconcentreerd op de midden-travee: de drie vensters zijn gevat in een doorlopende omlijsting met snijwerk in Lodewijk XV-stijl. Bij een verbouwing in de eerste helft van de 19de eeuw werden de stoep en de ingang versoberd en kwam er een andere ruitverdeling in de vensters.

jongens. Het was geen gewone school die de schenkster voor ogen stond. De meest begaafde jongens dienden in afzondering van de andere weeskinderen te worden opgevoed en onderwezen in techniek en schone kunsten. Op die manier zouden zij in hun levensonderhoud kunnen voorzien, terwijl de maatschappij gediend zou zijn met het beschikbaar komen van uitzonderlijk opgeleide vaklieden.

De voorschriften in de erfstelling maakten het noodzakelijk dat de Fundaties qua bestuur en huisvesting los stonden van de weeshuizen. In Delft kwam het nieuw benoemde college van regenten tot de slotsom dat de bouw van een geheel nieuw en als zodanig ontworpen schoolgebouw het best aan de wensen van de erflaatster tegemoet zou komen.² Een terrein werd gevonden aan de Oude Delft, iets ten zuiden van het weeshuis, dat sinds de reformatie was ondergebracht in het voormalige St. Barbaraklooster. Het weeshuis bezat daar een aantal huurhuizen, waarvan er in 1755 één voor *f* 8300 aan de regenten van de Fundatie werd overgedragen.³ Tegelijk gaf men de Delftse steenhouwer en stucwerker Joseph Bollina opdracht een school- en woongebouw te ontwerpen voor 30 à 35 weesjongens met een bestuurskamer voor de regenten, een keukengedeelte en een kamer voor de inwonende binnenvader. Uitkomst van deze opdracht was mogelijk de getekende plattegrond die op hoofdlijnen reeds overeenkomt met het uitgevoerde gebouw (afb.).⁴ De verdere gang van zaken is aan de hand van het archief van de Fundatie goed te volgen.⁵ Op 12 januari 1756 werd het plan van Bollina goedgekeurd. Op 17 februari waren de diverse bestekken gereed. In april 1756 volgde de aanbesteding van de afbraak van het bestaande huis.⁶ Op 10 juni van hetzelfde jaar kon de eerste steen van de nieuwbouw worden gelegd.⁷ Op 11 december 1759 werd het gebouw met een drie uur durende feestrede van de nieuwe docent wis- en natuurkunde geopend.

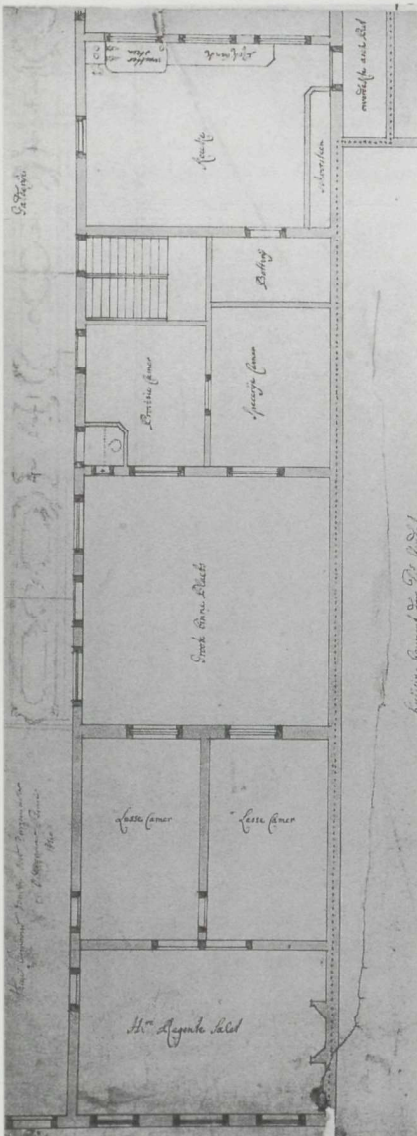
Uit de bouwrekeningen komt Joseph Bollina naar voren, niet alleen als ontwerper van het gebouw, maar ook als centrale figuur in het bouwproces, die namens de regenten toezicht hield op alle aspecten van de uitvoering. Hij werd in de jaren 1756-'58 betaald voor het maken van ontwerptekeningen, voor het opstellen van bestekken en voor het inkopen van bouwmaterialen.⁸ Daarnaast was hij als uitvoerend kunstenaar bij de bouw betrokken. Een van de grootste posten in de rekeningen werd in 1759, dus in de slotfase van de bouw, uitgekeerd aan Bollina wegens 'pleysterwerk'. Deze post moet betrekking hebben op de decoratieve afwerking van de vestibule en de regentenkamer. Ook het beeldhouwwerk in hout en steen van de voorgevel werd door Bollina zelf geleverd. De totale bouwsom sloot uiteindelijk op *f* 58.000.

Joseph Bollina kwam als jonge beeldhouwer en stucwerker uit het Zwitsers-Italiaanse grensgebied naar de Noordelijke Nederlanden.⁹ In 1718 huwde hij in Den Haag, waar in 1719 en 1722 dochters ten doop werden gehouden in

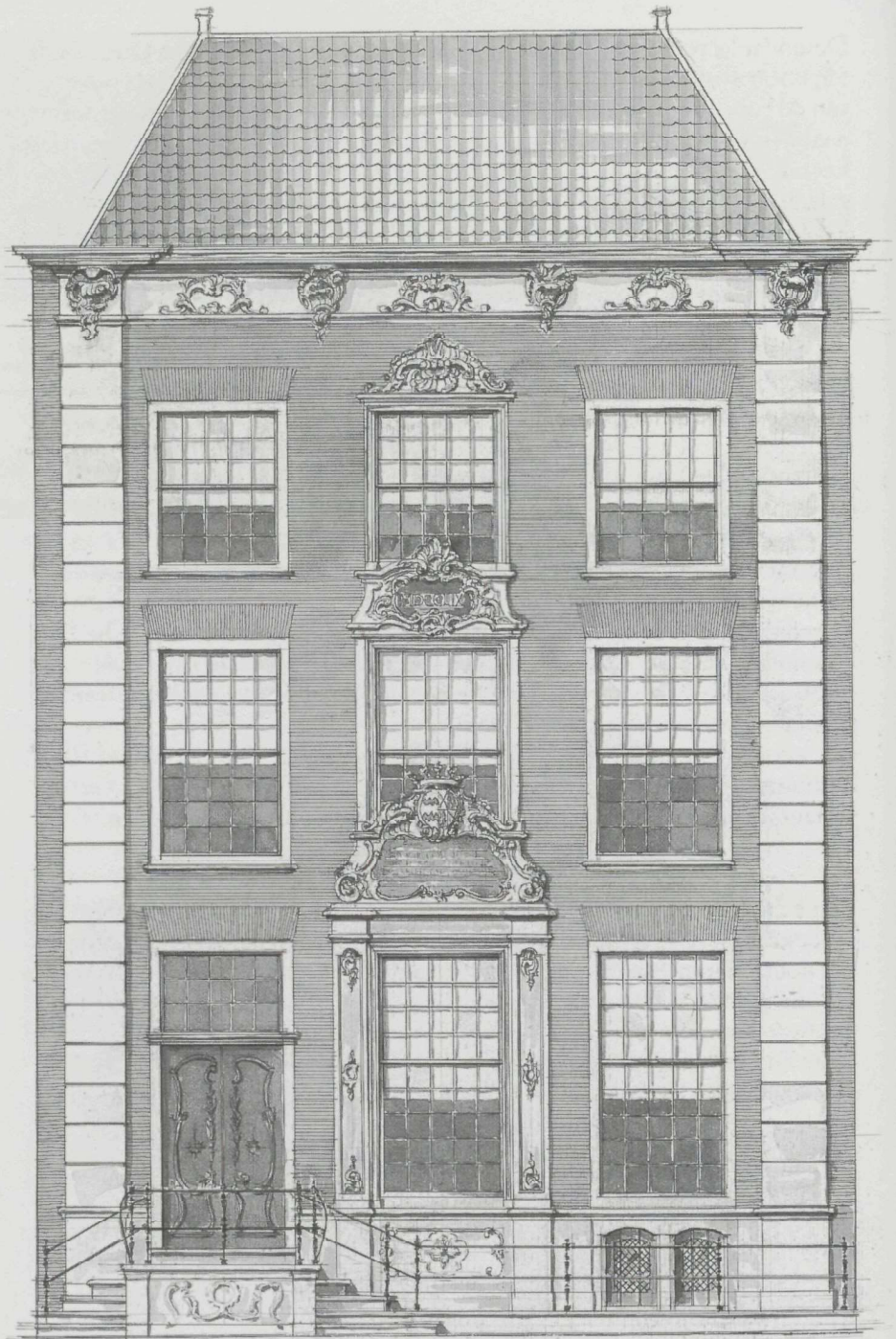
Opmeting uit 1792, door J. van der Beek. Complex in zijn grootste omvang: de vier bouwdelen zijn van elkaar gescheiden door een drietal binnenplaatsen. Langs de linker bouwmuur is een doorlopende gang. Aan de rechterzijde zijn uitbouwen op het terrein van het weeshuis.

Toestand na de sloop van het tweede en derde achterhuis (1911): begane grond (schaal 1:500).

Reconstructie oorspronkelijke toestand van de voorgevel (1759). (Tek. R. Royaards-ten Holt)

Voorgedeelte van het schetsontwerp uit ca. 1755: regentkamer en twee leskamers. Voorgevel met vier vensterassen. Gang zonder vestibule. In het tweede gedeelte van de gang is met potlood reeds een stucdecoratie voor het plafond ingetekend. Tekening toegeschreven aan Joseph Bollina.

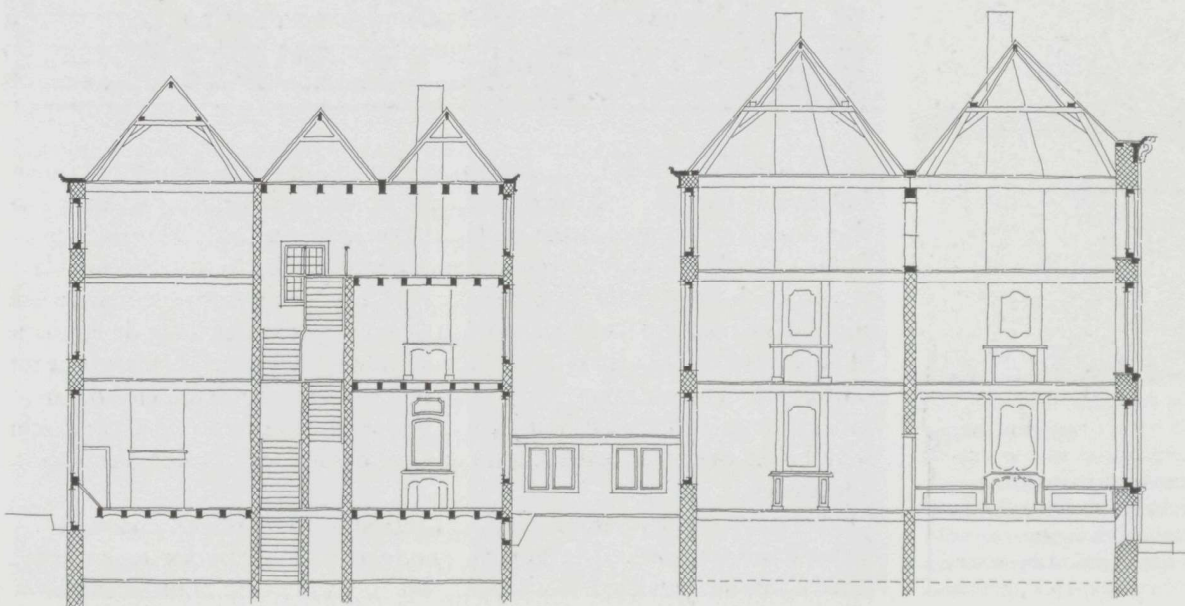
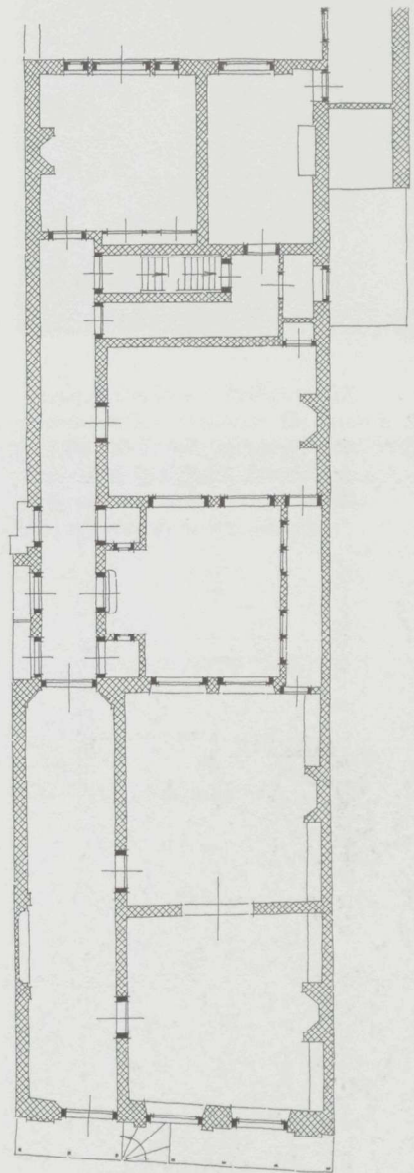
de RK schuilkerk in de Oude Molstraat. Een vriend van de familie, waarmee Bollina ook later in Delft contact onderhield, was de bekende stucwerker Jan Baptista Luraghi, die eveneens uit Italië afkomstig was. In 1732 verhuisde Bollina naar Delft, waar hij een huis met werkplaats kocht aan de oostzijde van de Oude Delft. Verschillende interieurs met beeldhouwwerk en stucwerk zijn in Delft van zijn hand bekend. Uit de bouwgeschiedenis van de Fundatie blijkt dat Bollina zich gaandeweg ontwikkelde van uitvoerend kunstenaar tot ontwerper aan wie alle aspecten van de bouw van een huis konden worden toevertrouwd. Het feit dat Bollina in 1755 met deze veelomvattende opdracht werd belast, doet vermoeden dat hij reeds eerder in Delft als architect was opgetreden. Oude Delft 49 functioneerde als fundatiegebouw tot 1803. Ofschoon het bedoeld was voor 30 à 35 leerlingen, woonden er in de praktijk nooit meer dan 12 weesjongens tegelijk. De behuizing was dus wat ruim uitgevallen.

Desondanks verhuisde de Fundatie in 1803 naar het nog grotere Oude Delft 95, een beslissing die men spoedig betreurde. Doordat de financiële positie van de Fundatie verslechterde, zag men zich in 1812 genoodzaakt te verhuizen naar het kleinere Oude Delft 51. Toen in 1843 de gelegenheid zich voordeed het oude Fundatiegebouw terug te kopen, maakte men daarvan dankbaar gebruik. Oude Delft 49 was in de tussentijd door Abraham Demmers, loodgieter te Rotterdam, en zijn compagnon Jan Dikkenberg te Schiedam verbouwd tot woonhuis, waarbij de voordeur en de ramen in de voorgevel waren vervangen en het achterstuk van het gebouw was gesloopt. In 1816 verkochten zij het pand voor f 7000 aan mr C. Overgaw Pennis, die daarvoor reeds huurder was. Toen de Fundatie het pand in 1843 opnieuw in bezit kreeg, bezat het dus niet meer de vorm van 1803. Niet alleen was het achterste stuk van het gebouw verdwenen, maar ook was de voormalige onderwijszaal verbouwd tot woonvertrekken, een gemis dat zich gaandeweg niet meer deed voelen omdat de pupillen steeds meer gebruik maakten van nieuwe, van overheidswege opgezette onderwijsfaciliteiten. De Fundatie gebruikte het pand weer ruim een halve eeuw. In 1911 werd het voor f 18.000 verkocht aan prof. H. ter Meulen, die het door architect A. van der Lee liet verbouwen. Opnieuw werd het pand aan de achterzijde ingekort, zodat het proporties kreeg, die voor een woonhuis aanvaardbaar waren. Achter het huis was nu gelegenheid voor een ruime tuin.¹⁰ In deze staat werd het pand in 1936 aangekocht door Vereniging Hendrick de Keyser. Aanvankelijk werd gepoogd het gebouw in te richten tot studentenhuus, een functie die niet zover af had gelegen van het oorspronkelijk gebruik. Uiteindelijk werd het in 1938 verhuurd als kantoorruimte. In de jaren 1976-'77 werd een partiële restauratie uitgevoerd, die voornamelijk betrekking had op de kappen.

Beschrijving en reconstructie

Het gebouw is in zijn huidige vorm ruim 10 meter breed en 35 meter lang en bestaat uit een voorhuis en een achterhuis van ongeveer gelijke afmetingen, die door een binnenplaats van elkaar zijn gescheiden. Beide delen hebben een begane grond, eerste verdieping, lage tweede verdieping en zolders, die door de dwarse plaatsing van de kappen en het ontbreken van borstweringen zo goed als onbruikbaar zijn.¹¹ Het achterhuis heeft provisiekelders, die op typisch 18de-eeuwse wijze zijn overspannen met gemetselde troggewelfjes tussen houten balken. De kelders onder het voorhuis zijn in de huidige

Bestaande toestand naar opmeringen uit 1966 en 1978: begane grond en langsdoorsnede.

Detail begane grond. Boven het middenvenster het vers dat herinnert aan de schenkster Maria Duyst (foto ca. 1960).

toestand voor een deel nog vanuit het buurhuis Oude Delft 51 toegankelijk. Van de oorspronkelijke opzet van het gebouw, is een redelijk beeld te verkrijgen aan de hand van de plattegronden uit circa 1755 en 1796.¹² In het schetsontwerp is aan de representatieve delen van het gebouw duidelijk nog weinig aandacht besteed: de gevel heeft vier in plaats van drie vensterassen, de vestibule ontbreekt en de regentenkamer is ongunstig van verhoudingen. Juist deze delen van het gebouw kregen bij de uitvoering een bijzondere behandeling, waarbij door Bollina als architect, beeldhouwer en stucwerker op buitengewone wijze werd uitgekapt: het aantal vensterassen in de gevel werd teruggebracht van vier naar drie zodat ruimte ontstond voor een weelderige Lodewijk XV-omlijsting van de middenvensters en geblokte lisenen op de hoeken van de gevel. Het voorgedeelte van de gang werd verbreed tot 'vestibule' en voorzien van stucwerk langs wanden en plafond. Aan de linkerkant is een ondiepe nis met een rijk gebeeldhouwde marmeren gangbank, waarboven in stucwerk putti met regentenwapens zijn aangebracht. De vestibule is van het overige deel van de gang gescheiden door dubbele deuren, waarboven stucwerk van putti temidden van rocaille-motieven en hoornen des overvloeds. De regentenkamer kreeg, vergeleken met het schetsontwerp, ruimere verhoudingen terwijl de deur symmetrisch ten opzichte van de schouwpartij werd aangebracht. De marmeren schoorsteenmantel

behoort tot de rijkste exemplaren die in het midden van de 18de eeuw in ons land tot stand kwamen. De stucwerkversiering op schouwboezem en plafond is qua symboliek afgestemd op de functie van het gebouw: op het plafond een moeder met putti en ooievaar (zorg en ouderliefde) in rijke Lodewijk XV-omlijsting en boven de schouw Minerva omringd door putti met attributen van kunst en wetenschap (onderwijs). Stellig was de regentenkamer een van de twee vertrekken die in 1759 door Leendert Zwaanhals van kostbare behangsels werden voorzien.¹³ De kamer achter de regentenkamer heeft in de huidige toestand een afwerking in late-Lodewijk XVI-stijl, die moet zijn aangebracht op het moment dat de 'regentessekamer' uit het eerste achterhuis naar deze plaats werd overgebracht. Een wijziging in de functie van de regentessen kan in 1795 aanleiding zijn geweest voor deze verhuizing naar het voorhuis. Mogelijk lagen op deze plaats tot 1795 de twee leskamers die op het schetsontwerp staan aangegeven. De eerste kamer achter de binnenplaats is de oude regentessekamer.¹⁴ Stucplafond en schouwpartij in dit vertrek sluiten, hoewel soberder, qua stijl aan bij de Lodewijk XV-inrichting van de regentenkamer. Waarschijnlijk was dit het tweede vertrek, dat in 1759 van behangsels werd voorzien. De rol van de regentessen beperkte zich aanvankelijk geheel tot toezicht op de huishouding. Dit eerste achterhuis was dan ook het bouwdeel waarin zich bijna alle huishoudelijke activiteiten concentreerden. Achter het trappenhuis lag de grote keuken die zich omstreeks 1900 nog geheel in de 18de-eeuwse toestand bevond maar in 1911

Stucwerk door Joseph Bollina (1759), regentenkamer en vestibule. De vrouw en de ooievaar op een nest met jongen staan voor 'charitas' en ouderliefde. Boven de deuren putti met welvaartsattributen: 'wie hier binnegaat zal geen armoede lijden'.

Vestibule: nis aan de zijde van de bouwmuur met beeldhouwde bank en gestucte regentenwapens.

Regentenkamer in de woonhuistoestand van omstreeks 1930. Op de schoorsteenboezem Minerva omringd door putti met de attributen der wetenschap (sterrenkijker, wereldbol en boeken).

Eerste binnenplaats. De gevelsteen noemt regentennamen en de datum van de eerste steenlegging: 30 juni 1756.

werd vervangen door de huidige tuinkamer met smalle zijkeuken. Op de tweede binnenplaats waren toiletten en een spoelgelegenheid. Het tweede achterhuis werd voor een belangrijk deel ingenomen door de grote zaal, die aan drie zijden was voorzien van vensters. De onderverdeling tussen 'school' en 'eetzaal', die op de opmeting van 1796 staat aangegeven, lijkt ons niet oorspronkelijk. Achter een tweede trappenhuis lag de kamer van de binnenvader, die zowel was belast met onderwijs als met de handhaving der discipline. Zijn kamer grensde aan de derde binnenplaats. Daarachter was nog een klein dwarsgeplaatst achterhuis, dat in 1755 als 'washok' en in 1796 als 'strijkkamer' (met verdieping) staat aangegeven.

Het gebruik van de kamers en zalen op de eerste verdieping was duidelijk gerelateerd aan de functieverdeling op de begane grond. Het voorhuis bood plaats aan een tekenzaal en instrumentenkamer. In het 'huishoudelijk achterhuis' waren een ziekenkamer en een kamer voor de binnenmoeder ondergebracht. Boven de school lagen de slaapzaal voor de jongens en de slaapkamer van de binnenvader. De lage tweede verdieping van het complex zal zijn gebruikt voor opslag en voor het drogen van de was. Dit zolderachtige karakter wordt versterkt door dwarsgeplaatste standvinken die hier in het voorgedeelte aanwezig zijn.

1 'Hier leeft Maria Duyst onsterfelijk door Haar sterven, Deez stichting was Haer wil, Zij heeft een schat doen erven, Waeruit de Nijvre wees, om vlug verstand geëerd, Hier afgezonderd leeft en Vrije Kunsten leerd, Dus doet Zij langs het spoor der Wiskunst d'Armoee streven, Naar 't merg der Wetenschap om tot 's Lands nut te leven'.

2 M.D. Ozinga, 'De fundatie der vrijvrouwe van Renswoude te Delft', in *Delftse studiën*, Assen 1967, p. 268-292; A. Hallema, *Geschiedenis van het weeshuis der gereformeerden binnen Delft*, Delft 1964, p. 323-341; E.P. de Booy, J. Engel, *Van erfenis tot studiebeurs. De Fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude te Delft. Opleiding van wezen tot de 'vrije kunsten' in de 18de en 19de eeuw. De fundatiehuizen. Bursalen in deze eeuw*, Delft 1985.

3 De huurhuizen stonden aan de rand van het voormalige kloosterterrein, dat achter de percelen aan de Oude Delft gewoon doorliep. Bij de verkoop van het bestaande huis werden een 'schuur' van het weeshuis en een gedeelte van de 'meidenplaats' mee overgedragen zodat de Fundatie kon beschikken over een bouwterrein dat doorliep tot aan de vest.

4 Geeft buitenmaten en globale indeling. Er is duidelijk nog niet nagedacht over de regentenkamer, vestibule en gevel (drie vensters). De 'hand' der bijschriften komt overeen met die op een door Bollina gesigeneerde andere tekening in de collectie van het GA.

5 Ozinga 1967 (noot 2).

6 Mogelijk werd niet het hele huis afgebroken. Vanaf de straat gezien maakt de rechter bouwmuur van het huidige gebouw een beduidend oudere indruk dan midden 18de eeuw.

7 Gedenksteen op de eerste binnenplaats.

8 Ozinga 1967, p. 274. Het metselwerk werd aangenomen door Cornelis van Duyn de jonge, het timmerw. door Cornelis de Heus en het ijzerwerk door de smid Fred. Bontje.

9 Ozinga 1967 (noot 2), p. 282-285;

H.M. van den Berg, 'Interieur-decoratie in het tweede kwart van de achttiende eeuw', in *Delftse studiën* (noot 2), p. 255-267; C.W. Fock, in *Het Kabinet der Koningin. Geschiedenis van het instituut en het huis aan de Korte Vijverberg*, p. 121-145; W.V.J. Freling, *Stucwerk in het Nederlandse woonhuis uit de 17de en 18de eeuw*, Leeuwarden 1993, p.279.

10 In 1882 was door de regenten van de Fundatie nog grond aangekocht van het weeshuis, om de tuin even breed te maken als de achtergevel van 1813 (collectie eigendomsPapieren Ver. Hendrick de Keyser).

11 De drie kappen van het achterhuis zijn van hetzelfde type: gebint met rechte benen, daarop een A-spant met zware middenstijl. De sporen rusten tegen een gording halverwege de stijlen van het onderste gebint (toegevoegd bij aanbrengen of vernieuwen van het dakbeschoot ?)

12 Geen van beide tekeningen geeft waarschijnlijk de toestand die tussen 1756 en '59 werd uitgevoerd. De eerste tekening (vermoedelijk van Bollina) heeft het karakter van een schetsontwerp, waarin binnen de grenzen van het kavel een indeling op hoofdlijnen is uitgezet. De tekening uit 1796 geeft een opmeting van de toestand waarin het gebouw op dat moment verkeerde. (De dwarsdoorsnede die onder andere door Ozinga [noot 2] wordt afgebeeld, houden wij, net als de tekening uit 1796, voor een lestekening).

13 Zwaanhal kreeg f 635 voor het behangen van twee kamers (De Booy en Engel [noot 2], p.174).

14 Aanvankelijk was in het geheel niet voorzien in een regentessenkamer: in het schetsontwerp staan op deze plaats een 'Provisiekamer' en 'Specerijecamer' aangegeven. De 'Botterij' werd blijkens de tekening uit 1796 wel conform het schetsontwerp uitgevoerd.

Trappenhuis in het eerste achterhuis: de sobere vormgeving staat in contrast met de rijke decoraties in het representatieve voorgedeelte van het huis (foto 1978).